

Taras Kulakovskiy,
PhD (Candidaty of Psychological Sciences), associate professor,
Department of Social and Applied Psychology,
Olha Kulakovska,
assistant of the Department of Social and Applied Psychology,
Zhytomyr State University named after Ivan Franko,
40, Velyka Berdychivska Str., Zhytomyr, Ukraine

ENTREPRENEURIAL INTENTIONS AS A PRECONDITION FOR ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

The article is aimed at defining the role of intentions in the creation of entrepreneurial structures and entrepreneurial activity as well as the development of the method of forming and implementing entrepreneurial intentions. According to the results of the questioning, among universities graduates (the city of Zhytomyr) only 17.3% have the desire to do business, 61.6% have the desire to be hired (among these people 40.4% want to find a job regardless of their profession, and only 21.2% are going to find a job according to their degree field. Besides, the research carried out among businessmen's children (aged from 9 to 11 – this age is considered as the period when the achievement motivation is being formed) has shown that their achievement motivation is higher compared to their peers, whose parents are not involved in business activities. The same results have been obtained in the sample of the university graduates. Entrepreneurial intention is the desire to create an entrepreneurial structure with the aim to have an independent job, have good income, manifest one's creativity, etc. The intention cannot exist without the conscious desire. The realisation of the real desire activates the dynamic state of intension which causes the intention. The intention is considered as a feeling of readiness for the action, in this case – for entrepreneurial activity. Despite the general understanding of the role of entrepreneurship in the development of economy, there are no activities promoting the entrepreneurship among youth in Ukraine. Future specialists do not get any knowledge or skills in the field of applying their profession in entrepreneurial activity. These difficulties can be solved by means of instilling the entrepreneurial spirit in Ukrainians, starting from kindergartens (with the help of games), schools (by means of arts and crafts), vocational schools, and higher educational institutions (by means of studying methods of organisation and doing business).

Keywords: intention, entrepreneurial intention, action, activities, entrepreneurship, classification of intentions, cognitive state, motivational state, cognition.

Подано до редакції 28.03.2016

УДК: 159.942

Алла Іванівна Литвинчук,
асистент кафедри соціальної та практичної психології,
Житомирський державний університет імені Івана Франка,
вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, Україна

РЕФЛЕКСІЯ ЕМПАТІЙНИХ ПЕРЕЖИВАНЬ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ: ЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядається специфіка рефлексії емпатійних переживань в юнацькому віці. Здійснюється аналіз форм емпатії притаманних для юнацького віку. Пропонується класифікація емпатійних переживань з огляду на їх позитивну чи негативну конотацію для особистості. Визначаються подальші перспективи досліджень емпатійності особистості в залежності від спрямованості особистості на себе чи на зовнішній світ.

Ключові слова: емпатія, екологізація відносин, рефлексія, самосвідомість, співчуття, співпереживання, юнацький вік.

Сьогодення характеризується динамічним перебігом життя, що детермінує нові форми відносин особистості з навколишньою дійсністю. Таким чином, формується новий, специфічний вид соціоприродних характеристик функціонування людини в суспільстві, це, в свою чергу, веде за собою структурні зміни суспільної самосвідомості, які призводять до неминучих трансформацій природно-соціальних відносин. З од-

ного боку, екологізація соціуму передбачає все більш self-центроване буття кожної особистості, з іншого ж, формується взаємозалежність кожного члена суспільства, для якого характерним є синтезований характер взаємодії з еколого-природним середовищем та інтеграція особистості у нього, як у системне ціле.

Нині предметом вивчення психологів все частіше постає екологічна самосвідомість, як зміна ставлення

особистості до навколишнього середовища та до самої себе (С.Д. Дерябо, К.С. Лосєв, В.І. Панов, В.О. Ясвін), як природна можливість людини до розвитку своїх потенцій (Ф.І. Василюк, О.О. Деркач). Особливо актуальною постає проблема виявлення умов, чинників, факторів розвитку екологічної свідомості (С.Д. Дерябо, В.І. Панов, В.О. Ясвін). Екологічну самосвідомість розглядають, як певний рівень усвідомлення людиною своїх знань, поглядів, переконань, емоцій, характеру, мотивацій, що відображають екологічне буття (К.В. Стецюк). Саме вивченням емпатії, її можливостями розвитку екологічної самосвідомості займалися Б.С. Братусь, О.О. Вербицький, Т.П. Гаврилова, С.Д. Дерябо, Л.П. Журавльова, В.І. Панов, В.А. Пономаренко.

Проте, в наукових дослідженнях поліпшення екологічної ситуації вбачається в безпосередньому впливові на навколишнє середовище, яке, хоч і позиціонується як позитивне, зрештою є втручанням ззовні. Одночасно з цим, не висвітлено в достатній мірі роль та обов'язки людини в процесі взаємодії з навколишнім середовищем. На відміну від явищ сприймання людиною людини, людиною – предметів зовнішнього середовища (речей), які досить добре вивчені, проблема емпатійного ставлення до екологічних цінностей та до самої себе, як до частини природного оточення, потребує більшої уваги.

Метою статті є виокремлення, вивчення та теоретичне обґрунтування специфічних особливостей усвідомлення та трактування емпатійних переживань в юнацькому віці, як у навчальній діяльності, так і в прогнозованій професійній діяльності.

Розглядаючи явище рефлексії, вчені і дотепер в психологічній науці надають йому досить суперечливих змістів: саморегуляція поведінки, координація та узгодженість дій, вибудовування продуктивних патернів регуляції діяльності, усвідомлення знання про себе (я знаю, що я знаю) тощо. Розглянемо рефлексію емпатійних переживань як конструкта продуктивного функціонування у соціумі та детермінанти екологічно спрямованих стилів поведінки

В дослідженні було задіяно 43 студенти соціально-психологічного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка денної та заочної форми навчання у віці від 19 до 23 років, вибірка формувалася з урахуваннями рівномірності гендерного розподілу. Для дослідження рівня емпатії нами було використано «Тест на визначення емпатії підлітків та юнаків» Л.П. Журавльової [4]. Тест на визначення емпатії підлітків та юнаків складається з п'ятнадцяти різнопланових ситуацій, які передбачають можливість вибору, як заздалегідь продуманих стратегій поведінки (сім варіантів для кожної ситуації), так і можливості додати власне вирішення проблеми. Перевагою цієї методики є широкий спектр представлених ситуацій, що не обмежується класичними запитаннями про реакцію на поведінку оточуючих та усвідомлення власних почуттів щодо неї, а й

включають ситуації в яких вибір є складним та не завжди очевидним, що зменшує ризик соціально бажаних відповідей. Крім класичного застосування методики, після опитування ми проводили обговорення, що стосувалося, як ситуацій представлених в тесті, так і гіпотетично можливих, але схожих випадків, концентруючись на тих, що викликали найбільший емоційний відгук.

Діагностична процедура дозволяє виокремити не лише рівні емпатії, а й конкретні шкали, які надають можливість для більш точного аналізу. В даній статті нас цікавитимуть результати саме за конкретними видами емпатії. Результати дослідження показали, що у переважній більшості юнаків домінує співпереживання (56%) – таким юнакам характерна здатність до контрольованих емоційних реакцій, усвідомлення власного емоційного стану та підбір адекватної реакції на емоційний стан іншого; на другому місці знаходяться співчуття (14,6%) – ці юнаки здатні висловити свої переживання вербально і, як правило, обмежуються таким актом міжособистісної взаємодії; та внутрішнє сприяння (17,4%) для якого характерною є обмежена кількість ситуацій та визначення маси додаткових умов при яких людина виявить на зовні свої переживання; реальне сприяння не на шкоду собі (8%) – такі юнаки адекватно зважують власні можливості та подальші наслідки та швидко і рішуче приймають рішення та, на відміну від попереднього, здатні чітко виокремити ступінь ризику для власної особи; реальне сприяння на шкоду собі (2%) – також характеризується швидким прийняттям рішень, проте воно не завжди зважене і часто детерміноване зовнішніми стимулами, що людина прийняла критично не перевіряючи: саме ці юнаки здатні до необдуманих рішень під впливом моменту; антиемпатія (1%) характеризується навмисним виявом полярних емоцій до емоційного стану іншого, варто відмітити, що при гіпотетичному включенні у емпатійну взаємодію когось із близьких досліджуваних, він може демонструвати принаймні зовнішні атрибути співчуття (вербальні та невербальні способи підтримки); індиферентність (1%) – таким юнакам характерна байдужість до емоцій іншої людини.

Варто відмітити, що співчуття та співпереживання хоча і мають велику процентну різницю за результатами дослідження, але при обговоренні виявилось, що досліджувані майже не розводять ці поняття та слабо їх диференціюють, при обговоренні використовують їх як сталу зв'язку «я можу/не здатен співпереживати та співчувати». Проте, є спроби розвести поняття: досліджувана О. описує ці поняття так: «співчувати можна і просто словами, «мені так жаль, я розумію твої біль» уже буде співчуттям, а от співпереживати – це означає дійсно пережити щось разом з людиною, біль, горе, тощо».

Переважна більшість респондентів описувала явище емпатії, як «здатність до співпереживання та співчуття» і, хоча це лише форми емпатії, що не ха-

рактикують явище повністю, будемо описувати емпатійність саме через ці поняття. Варто акцентувати увагу на тому, що юнаки з п'ятнадцяти можливих ситуацій найбільший емоційний відгук (частота згадувань та обговорень) виявили до запропонованих ситуацій №1 «Повертаючись ввечері додому, ви стаєте свідком бійки двох людей вашого віку. Ваші дії?», №2 «Ввечері біля парку, поспішаючи на побачення, Ви помічаєте, що п'яний хлопець «чіпляється» до дівчини і довів її до сліз. Ваша реакція?» та №15 «Ви побачили, як хлопці піймали кішку і знущаються з неї. Ваша реакція?», звичайно, це можна з певною мірою вірогідності списати на ефект краю, але частота згадувань цих ситуацій говорить про певний особистісний смисл. На етапі обговорення виявились наступні речі: наявність рефлексії щодо запропонованих ситуацій – обираючи якийсь варіант, приймаючи його та усвідомлюючи, що поведінка буде саме такою, досліджувані в переважній більшості випадків надбудовували над заданою ситуацією додаткові умови за яких вона б реалізувалась саме за їх сценарієм. У ситуації № 2 «Ввечері біля парку, поспішаючи на побачення, Ви помічаєте, що п'яний хлопець «чіпляється» до дівчини і довів її до сліз. Ваша реакція?» якраз чітко прослідковується таке «надбудування соціальних умов»: юнак М. говорить: «Дівчині треба допомогти, але дивлячись скільки хлопців, і чи вони більші за мене, або викликати поліцію, або нічого не робити, може все вирішиться само собою» – це яскрава спроба раціоналізувати власну поведінку, саме тут проявляється основна функція рефлексії – саморегуляція поведінки [7]. Загалом, емпатія вважається утворенням, що спрямоване на побудову продуктивних стосунків з соціумом, запорука розуміння іншої людини та її почуттів, але даний випадок демонструє те, що емпатія може виступати не лише важелем, що регулює стосунки з іншими, а й явищем, що регулює власну поведінку людини, забезпечує їй успішне функціонування в соціумі, саме їй, а не решті спільноти. В цьому, фактично, і вбачаємо особливість рефлексії емпатійних почуттів: не стільки побудова успішних відносин з суспільством, як через успішні відносини я-соціум, забезпечення власної стабільності та екологізації життєдіяльності. В рефлексії емпатійних переживань важливим є не тільки перша ланка – «відчуті емоції іншого», а й наступна – «відчуті емоції іншого – і підібрати та задіяти відповідну реакцію», відповідь на зовнішній вплив є чи не основою рефлексії емпатійних почуттів.

В ході дослідження спостерігались також невідповідності між обраною відповіддю та тим, що досліджувані вважає продуктивним вирішенням ситуації: Така двоїстість розглядається нами як особливість самосвідомості особистості за В.М. Мерліном: «...долучаючись до конкретних людей в конкретних ситуаціях, набуваючи їх рис, людина в той же час долучається до культури загалом. Однак, різні люди

несуть в собі різні погляди, цінності, способи життя, тому, долучаючись до одних, людина диференціюється від інших» [10, с. 15].

Можна говорити про наявність суперечливості поглядів на власні емпатійні переживання в юнаків: антиемпатія та індиферентність становлять порівняно невелику частину (по 1% всіх відповідей), проте, в ході бесіди виявилось, що антиемпатію та індиферентність прагне демонструвати значно більша кількість досліджуваних, тобто прагнення чи уникнення емпатійних переживань відрефлексовується, проте соціальні конструкти дисонують з прагненнями самої особистості та витісняють їх. Такі юнаки віку не проявляють реальної емпатії, проте, оскільки соціум вибудував формальну чітку систему «співчуття» (за допомогою конкретних слів та словосполучень «Мені так жаль», «Я тобі співчуваю», «Я розумію твої почуття» та найпоширеніший, хоч і абсолютно не продуктивний «Все буде добре, не хвилюйся»), людина її приймає та використовує. І йдеться не про соціальну бажаність відповідей, а саме про свідоме використання відрегульованих соціально-прийнятних шаблонів поведінки, якими користується людина, яка в реальності не прагне демонструвати чи не може демонструвати емпатійні реакції. Це пояснюємо характерною саме для юнацького віку фази розвитку самосвідомості соціально-моральної самооцінки (В.С. Мерлін, 1970), що виявляється у постулюванні очевидних та бажаних речей для особистості.

Загалом, результати емпіричного дослідження дозволяють описати виявлені особливості усвідомлення емпатійних переживань через своєрідну «систему координат» ставлення до власних емпатійних реакцій: 1) позитивно-позитивне: «так, я здатен до співпереживання та співчуття і це потрібні якості»; 2) позитивно-негативне: «так, я здатен до співпереживання та співчуття, але це заважає мені в житті»; 3) негативно-позитивне: «ні, я не здатен до співпереживання та співчуття і це мені заважає»; 4) негативно-негативне: «ні, я не здатен до співпереживання та співчуття і це лише на користь».

Варто детальніше розглянути кожне з цих ставлень. Позитивно-позитивне: «так, я здатен до співпереживання та співчуття і це потрібні якості». Таке ставлення до власних емпатійних переживань характеризується спробами людини описувати власні емпатійні переживання як якості, що обумовлюватимуть особистісний ріст та інтегрують особистість у соціум. Для позитивно-негативного ставлення: «так, я здатен до співпереживання та співчуття, але це заважає мені в житті» характерна підвищена вибірковість ситуацій у яких внутрішнє сприяння може перерости у сприяння зовнішнє, такі люди довго вагаються, а потім схильні докоряти собі не залежно від стратегії поведінки та отриманого результату.

Негативно-позитивне ставлення «ні, я не здатен до співпереживання та співчуття, і це мені заважає» до власних емпатійних переживань характеризується

високим рівнем рефлексії. Такі люди не обов'язково не демонструють емпатійного відзиву на емоції інших, вони найчастіше лише не завжди здатні його диференціювати: досліджувана Т. зазначає «я вважаю, що співчувати людям потрібно завжди не залежно від того чи заслуговують вони цього, але мені часто стає не пособи спілкуючись з дуже емоційними людьми, мабуть, я просто не можу їх зрозуміти, мені важко». Як бачимо є певна «важкість» у стосунках, емоційний відгук є, але він не виокремлюється і не визначається, як власне можлива емпатія.

Людей, у яких домінує негативно-негативне ставлення «ні, я не здатен до співпереживання та співчуття, і це лише на користь» можна об'єднати у дві групи: ті, хто дійсно не здатен до співчуття (принаймні, на рівні, який вони вважають необхідним й достатнім) – саме вони, як ми зазначали часто користуються готовими шаблонами поведінки вже відпрацьованої соціумом та юнаки, які таким чином демонструють екзальтовану, навмисно сконструйовану поведінку, саме вони, як ми зазначали вище, при вклю-

ченні в можливу гіпотетичну ситуацію близьких людей демонструють співпереживання та співчуття.

Рефлексія емпатійних переживань має специфічне виявлення в залежності від орієнтації людини на себе та власні вчинки чи на зовнішній світ: характерною особливістю є те, що для юнаків у яких переважають співпереживання та співчуття притаманним є позитивно-позитивне ставлення до власних емпатійних переживань. Вони чітко відрефлексовують власні можливості до емпатійного вчування у стан іншого та чітко прогнозують свої подальші дії. Для решти досліджуваних характерна та сама двоїстість у регуляції власної поведінки, вони більшою мірою схильні діяти певним чином, проте їх ставлення до цих дій не відповідає власне реакції.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаються у виявленні специфіки рефлексії емпатійних переживань в залежності від характерологічних особливостей особистості, гендерних особливостей та сукупності індивідуальних характеристик, що притаманні особистості в даному віковому періоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс; пер. с англ. М.И. Бобневой – М.: Прогресс, 1986. – 420 с.
2. Выготский Л. С. Проблемы развития психики в 6 т. / Л.С. Выготский // Т. III. – М., Педагогика, 1983. – 368 с.
3. Дерябо С. Д. Экологическая педагогика и психология / С. Д. Дерябо, В. А. Ясвин. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 470 с.
4. Журавльова Л. П. Психологія емпатії: монографія / Л. П. Журавльова. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.
5. Захарова А. В. Деятельностный подход к изучению самооценки / А. В. Захарова // Психодиагностика и школа: Тезисы симпозиума. Таллин, 1980. – С. 11-14.

REFERENCES

1. Burns, R. (1986). *Razvitie Ya-kontseptsii i vospitanie [The development of self-concept and training]*. Bobneva M. I. (trans.). Moscow: Progress Publishers [in Russian].
2. Vygotsky, L. S. (1983). *Problemy razvitiya psikhiki [Problems of mental development]*. Moscow: Education [in Russian].
3. Derijabo, S. D. (1996). *Ekologicheskaya pedagogika i psikhologiya [Environmental education and psychology]*. Rostov-on-Don: Phoenix [in Russian].
4. Zhuravlova, L. P. (2007). *Psikhologiya empatii: monografiya [Psychology of empathy: monograph]*. Zhytomir: Vyd-vo ZDU im. I. Franka [in Ukrainian].
5. Zakharova, A. V. (1980). *Deyatelnostnyi podkhod k izucheniyu samootsenki [Activity approach to the study of self-esteem]*. *Psikhodiagnostika i shkola:*

6. Кон И. С. В поисках себя. Личность и ее самосознание / И. С. Кон – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
7. Кон И. С. Психология ранней юности: Книга для учителя / И. С. Кон – М.: Просвещение, 1989. – 225 с.
8. Мерлин В. С. Проблемы экспериментальной психологии личности / В. С. Мерлин. – Учен. зап. Пермск. пед. ин-та, 1970, т. 77.
9. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии в 2-х т. / С. Л. Рубинштейн. – СПб: Питер, 2002. – 688 с.
10. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин – М.: Издательство московского университета, 1983. – 284 с.
11. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии / И. И. Чеснокова – М., Педагогика, 1977. – 142 с.

tezisy simpoziuma – Psychodiagnostics and school: proceedings of the symposium. Tallinn [in Russian].

6. Kon, I. S. (1984). *V poiskakh sebya. Lichnost i ee samosoznanie [In search of oneself. Personality and his/her identity]*. Moscow: Politizdat [in Russian].
7. Kon, I. S. (1989). *Psikhologiya ranney yunosti: Kniga dlya uchitelya [Psychology of early adolescence: Teacher's Book]*. Moscow: Education [in Russian].
8. Merlin, V. S. (1970). *Problemy eksperimentalnoy psikhologii lichnosti [Issues of experimental psychology of personality]* [in Russian].
9. Rubinstein, S. L. (2002). *Osnovyi obschey psikhologii [Fundamentals of General Psychology]*. Saint Petersburg [in Russian].

10. Stolin, V. V. (1983). *Samosoznanie lichnosti [Self-consciousness of a personality]*. Moscow: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta [in Russian].

11. Chesnokova, I. I. (1977). *Problema samosoznaniya v psihologii. [The issue of self-consciousness in psychology]*. Moscow: Pedagogika [in Russian].

*Алла Ивановна Литвинчук,
ассистент кафедры социальной и практической психологии,
Житомирский государственный университет имени Ивана Франко,
ул. Большая Бердичевская, 40, г. Житомир, Украина*

РЕФЛЕКСИЯ ЭМПАТИЙНЫХ ПЕРЕЖИВАНИЙ В ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ: ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье рассматривается специфика рефлексии эмпатийных переживаний в юношеском возрасте. Анализируются формы эмпатии, характерные для юношеского возраста. Предлагается классификация эмпатийных переживаний в аспекте позитивной или негативной коннотации для личности. Определяются перспективы исследований эмпатийности личности в зависимости от ориентации личности на себя или внешний мир. Подавляющее большинство респондентов описывает явление эмпатии как «способность к сопереживанию и состраданию». Преимущественно, эмпатия считается образованием, направленным на построение продуктивных отношений с социумом, она рассматривается как залог понимания другого человека и его чувств. Эмпатия может выступать не только рычагом, регулирующим отношения с другими, но и явлением, регулирующим собственное поведение человека, которое обеспечивает ей успешное функционирование в социуме, именно ей, а не остальному сообществу. В этом, собственно, и состоит особенность рефлексии эмпатийных чувств: не только построение успешных отношений с обществом, но и успешные отношения я-социум, обеспечение собственной стабильности и экологизации жизнедеятельности. В рефлексии эмпатийных переживаний важно не только первое звено – «почувствовать эмоции другого», но и следующее – «почувствовать эмоции другого – и подобрать и задействовать соответствующую реакцию», ответ на внешнее воздействие является едва ли не основой рефлексии эмпатийных чувств. Можно говорить о наличии противоречивости взглядов на собственные эмпатийные переживания у юношей: антиэмпатия и индифферентность составляют сравнительно небольшую часть (по 1% всех ответов), однако, в ходе беседы оказалось, что антиэмпатию и индифферентность стремится продемонстрировать значительно большее количество испытуемых, то есть стремление или избегания эмпатийных переживаний рефлексиируются, однако социальные конструкты диссонируют со стремлениями самой личности и вытесняют их. И речь идет не о социальной желательности ответов, а именно о сознательном использовании отрегулированных социально-приемлемых шаблонов поведения, которыми пользуется человек, который в реальности не стремится продемонстрировать или не может продемонстрировать эмпатийные реакции. Это объясняется характерной именно для юношеского возраста фазой развития самосознания социально-нравственной самооценки, что проявляется в постулировании очевидных и желаемых вещей для личности. В общем, результаты эмпирического исследования позволяют описать выявленные особенности осознания эмпатийных переживаний через своеобразную «систему координат» отношение к собственным эмпатийным реакциям: 1) позитивно-положительное: «да, я способен к сопереживанию и сочувствию и это нужные качества»; 2) позитивно-негативное: «да, я способен к сопереживанию и сочувствию, но это мешает мне в жизни»; 3) негативно-позитивное: «нет, я не способен к сопереживанию и сочувствию, и это мне мешает»; 4) негативно-негативное: «нет, я не способен к сопереживанию и сочувствию, и это только на пользу».

Ключевые слова: эмпатия, экологизация отношений, рефлексия, самосознание, сочувствие, сопереживание, юношеский возраст.

*Alla Lytvynchuk,
post-graduate student,
Department of History, Political Sciences and Psychology,
Zhytomyr State University named after Ivan Franko,
40, Velyka Berdychivska Str., Zhytomyr, Ukraine*

REFLECTION OF EMPATHY IN ADOLESCENCE: ECOLOGICAL ASPECT

The article is aimed at examining the peculiarities of understanding empathy by adolescents and determining the level of their empathy manifestation. The experiment involved 43 students of Socio-Humanitarian Faculty aged from 19 to 23 years. In order to study the level of empathy, the method “Test for determining the level of empathy in adolescents” by L. Zhuravlova was used. It consists of 15 different situations, which provide the opportunity of choice as beforehand considered behaviour patterns as well as the opportunity to suggest one's own solution to the problem. Besides, after carrying out of this part of the experiment, some interviews concerning the situations presented in a test, as well as the theoretically possible similar situations have been performed. The research results have shown that involvement (empathy) is peculiar to the most of the surveyed (56%). These adolescents are characterised by the ability to control their emotions, by the realisation of their emotional states. Sympathy is peculiar to 14.6% of the respondents. They can express their feelings in a verbal way and, as a rule, they keep to this kind of interpersonal interaction. 17.4% of the adolescents have manifested inner facilitation, 8% - real facilitation not against themselves, 2% - facilitation against

themselves. The most of the respondents describe the phenomenon of empathy as the ability to support and sympathise. On the whole, the results of the empirical research make it possible to describe the revealed peculiarities of empathy through the attitude towards one's empathic reactions: 1) positively-positive: "I am able to sympathise and support and I consider these qualities as very important ones", 2) positively-negative: "I am able to sympathise and support but these qualities complicate my life", 3) negatively-positive: "I am not able to sympathise and support and it makes my life difficult", 4) negatively-negative: "I am not able to sympathise and support and it makes my life better". The prospects for the further research involve studying the specificity of empathy reflection depending on personal qualities, gender peculiarities and other characteristics.

Keywords: empathy, relationship, reflection, self-consciousness, compassion, empathy, adolescence.

Подано до редакції 14.04.2016

УДК: 159.922

Віталія Зіновіївна Лучків,

аспірант,

Житомирський державний університет імені Івана Франка,

вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, Україна

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНИХ ВІДМІННОСТЕЙ ЕМПАТІЙНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ АСЕРТИВНОСТІ

Досліджуються гендерні особливості онтогенетичної динаміки інтегральної емпатії та її форм, а також асертивності й асертивних стратегій поведінки впродовж юнацького віку. Інтегральна емпатія та її окремі форми визначаються як чинники гендерних відмінностей розвитку та проявів асертивності в юнацькому віці. Доведено, що найбільшою мірою сприяють асертивній поведінці розвинута здатність до співчуття (у дівчат) та відсутність схильності до співпереживання (у дівчат та хлопців).

Ключові слова: асертивність, асертивна поведінка, інтегральна емпатія, форми емпатії, гендерні відмінності, юнацький вік.

Суперечливі трансформаційні процеси сучасного суспільства актуалізують нові критичні погляди на дослідження традиційних дихотомій «Добро – Зло», «Духовність – Прагматизм», «Я – Інший (Він)», «Боротьба – Підкорення». В рамках цих досліджень особливої ваги набувають такі категорії, як емпатія, асертивність, нонконформізм, конформізм, агресія, впевненість у собі, особистісна зрілість, індивідуалізація тощо. Наразі надзвичайно актуальним для підростаючого покоління є набуття якостей, які б допомагали не лише протистояти кризовим явищам у суспільстві, а й стати успішною особистістю, позитивно соціалізованою та психологічно здоровою, яка вміє заявляти про власні інтереси, цілі та досягати їх, водночас з повагою ставитись до оточуючих. Саме асертивність обіймає названі компетенції та якості особливості. Актуальним є дослідження не лише власне феномену, а й чинників його розвитку, зокрема, його емпатійної детермінації. Емпатія дозволяє проникнути у внутрішній Світ Іншого, зрозуміти його та знайти шляхи оптимальної взаємодії.

Розвиток асертивності особливо важливий в період юності, коли інтенсивно формуються життєві перспективи, нові погляди на стосунки між людьми та на себе самого, закоханість трансформується в кохання, коли особистість стає суб'єктом власної життєді-

яльності, а її емпатійність може досягати найвищих рівнів розвитку [1]. Тому наукова проблема дослідження психологічних особливостей розвитку асертивності та її чинників, зокрема, вікових особливостей гендерних відмінностей такої детермінації є актуальною як у соціальному, так і в психологічному аспектах.

Вивчення феномену емпатії має більш ніж столітню історію, починаючи з досліджень Е. Гуссерля, В. Дільтея, Г. Олпорта, Е. Тітченера, К. Ясперса. Її розглядають як емоційний процес, переживання афективного стану іншого у відповідь на його емоційну поведінку (С. Батсон, К. Дейвіс, Н. Епштейн, І. Коук, В. Мак-Дугалл, А. Мехрабіан, Т.І. Пашукова, Е. Стотленд, С.Л. Франк, В. Штерн); когнітивний процес – розуміння, осмислення внутрішнього життя іншої людини, здатність прийняти роль, перспективу, позицію іншого (Р. Даймонд, Р.Б. Карамуратова, А.П. Сопіков, Д. Хардинг); як складний афективно-когнітивний процес (Т.П. Гаврилова, А.Г. Ковальов, А.Д. Кошелева, А.В. Соломатіна, Т. Шибутані, М. Хофман); раціонально-емоційно-інтуїтивну форму відображення (В.В. Бойко); взаємодію афективних (емоційних), когнітивних (пізнавальних) і конативних (моторних, дієвих, поведінкових, комунікативних) компонентів (С.Б. Борисенко, Ю.Б. Гіпенрейтер, Т.Д. Карягіна, М.І. Сарджвеладзе, О.П. Сопіков); як